

โยนิโสมนสิการในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎกอธิบายความหมายของโยนิโสมนสิการ (Critical Reflection) ไว้ดังนี้ “ในระบบการศึกษาอบรมโยนิโสมนสิการเป็นการฝึกใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักคิดวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่างๆ อย่างตื้นผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์ เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยตนเองได้ และนำไปสู่จุดมุ่งหมายของพุทธธรรมอย่างถ่องแท้”

มีกิจกรรมหลายอย่างที่คนทั่วไปมักจะเรียกว่า “การคิด” เช่นคนคนหนึ่งพยายามนึกถึงที่อยู่เก่าของตน เราก็อาจพูดว่าเขากำลังคิดถึงเลขบ้าน หรืออีกคนหนึ่งคิดว่าพรุ่งนี้เขาจะไปเล่นเทนนิสหรือไม่ เราก็พูดว่าเขากำลังคิดจะไปเล่นเทนนิส การคิดที่กล่าวมานี้ ตรรกวิทยาไม่ถือว่าเป็น “การคิด” ตรรกวิทยามองการคิดในรูปแบบเดียวเท่านั้นคือ “การคิดด้วยเหตุผล” (reasoning) เพื่อการตัดสินใจ

ขอทำความเข้าใจว่าการคิดด้วยเหตุและผลต่างจากการนึกคิดเรื่องในอนาคตอย่างไร โปรดดูตัวอย่างต่อไปนี้ สมมุติว่าเรานัดเพื่อนคนหนึ่งว่าจะไปถึงบ้านของเขาในเวลาอีกหนึ่งชั่วโมง แต่เมื่อสำรวจว่าจะไปได้อย่างไร ก็พบว่าถ้าเดินไปจะต้องใช้เวลาประมาณชั่วโมงครึ่ง แต่ถ้าคอยอีก 15 นาที แล้วไปรถประจำทางจะใช้เวลาประมาณ 30 นาที รวมเวลาโดยใช้ 45 นาที ถ้าจะไปโดยรถประจำทางทันเวลาที่นัดหมายกันไว้ ดังนั้น จึงตัดสินใจใช้รถประจำทาง การตัดสินใจเช่นนี้เป็นการใช้เหตุผล

อย่างไรก็ตามการคิดด้วยเหตุผลยังแบ่งออกเป็นหลายรูปแบบ เช่นการคิดโดยแยกประเภท (thinking by classification) การคิดโดยตัดประเด็น

(thinking by elimination) การคิดแบบอุปนัย (inductive thinking) การคิดแบบนิรนัย (deductive thinking) และการคิดแบบไตร่ตรองหรือการคิดสะท้อน (reflective thinking) ทั้งหมดนี้เป็นการคิดตามแนวปรัชญาตะวันตก ผู้ที่สนใจสามารถหาอ่านได้จากวารสารศึกษาศาสตร์ ฉบับที่ 8 สาขาปรัชญาการศึกษา เรื่องการคิด โดย ดร.สาโรช บัวศรี สำหรับการคิดแบบโยนิโสมนสิการ เป็นการคิดตามแนวปรัชญาตะวันออก โดยอาศัยหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มีผู้กล่าวหาตึงถึงการคิดแบบโยนิโสมนสิการหลายท่าน อาทิ อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ และพระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) แต่ผู้ที่ได้วิเคราะห์และเสนอแนวความคิดแบบโยนิโสมนสิการอย่างละเอียด คือ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ดังนั้นจึงเป็นการสมควรที่จะนำข้อคิดเห็นของท่านมาเสนอไว้ในที่นี้

“ว่าโดยรูปศัพท์ โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วย โยนิโส กับ มนสิการ โยนิโส มาจาก โยนิ แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธี ทาง ส่วนมนสิการ แปลว่า การทำในใจ การคิด คำนี้ นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปล สืบทอดกันมาว่า การทำในใจโดยแยกคาย...”

กล่าวอีกนัยหนึ่ง การทำในใจโดยแยกคายก็คือการคิดเป็น คือคิดถูกต้องตามความเป็นจริงอาศัยการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ และคิดเชื่อมโยงตีความข้อมูลเพื่อนำไปใช้ต่อไป

การทำในใจโดยแยกคายนี้ความหมายอาจแยกเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

“1. **อุบายมนสิการ** แปลว่า คิดพิจารณาโดยอุบาย คือคิดอย่างมีวิธี หรือคิดถูกวิธี หมายถึง ถูกวิธีที่จะเข้าถึงความจริง สอดคล้องเข้าแนวสัจจะ ทำให้หยั่งรู้สภาวลักษณะและสามัญลักษณ์ของสิ่งทั้งหลาย

2. **ปดมสิการ** แปลว่า คิดเป็นทาง หรือคิดถูกทาง คือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับจัดลำดับได้หรือมีลำดับ มีขั้นตอน แล่นไปเป็นแถวเป็นแนว หมายถึง ความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล เป็นต้น ไม่ยุ่งเหยิงสับสน ไม่ไขว่เวียนคิดพันประเดี้ยวเรื่องนี้ที่นี้เดี้ยวเดลิคออกไปเรื่องนั้นที่โน้! หรือ กระโดดไปกระโดดมา ต่อเป็นชั้นเป็นอันไม่ได้ ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้อง

3. **การณมนสิการ** แปลว่าคิดตามเหตุคิดค้นเหตุ คิดหาผล หรือคิดอย่างมีเหตุผล หมายถึง การคิดสืบค้นตามแนวความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยที่สืบทอดกัน พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้า หรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

4. **อุปบาทกมนสิการ** แปลว่าคิดให้เกิดผล คือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมาย ท่านหมายถึง การคิดพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลูกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดที่จะทำให้หายหวาดกลัว ให้หายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติ หรือทำให้จิตใจเข้มแข็ง มั่นคง เป็นต้น”

ลักษณะต่างๆ ของความคิดที่กล่าวมาข้างต้นนั้นพอสรุปได้ว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเป็นกุศล

พระธรรมปิฎกได้นำเอาคำแปลเป็นภาษาอังกฤษมาลงไว้ให้พิจารณาด้วยดังนี้

“proper mind-work; proper attention; systematic attention; reasoned attention; attentive consideration; reasoned consideration; considered attention; careful consideration; careful attention; ordered thinking; orderly reasoning;

genetical reflection; critical reflection; analytical reflection.”

พระธรรมปิฎกยังกล่าวต่อไปว่า “ถ้ามองในแง่ของขอบเขต โยนิโสมนสิการ กินความกว้าง ครอบคลุมตั้งแต่ความคิดในแนวทางของศีลธรรม การคิดตามหลักความดีงามและหลักความจริงต่างๆ ที่ตนได้ศึกษาหรือรับการอบรมสั่งสอนมา มีความรู้ความเข้าใจดีอยู่แล้ว เช่น คิดในทางที่จะเป็นมิตร คิดรักคิดปรารถนาดีมีเมตตา คิดที่จะให้หรือช่วยเหลือเกื้อกูล คิดในทางที่จะเข้มแข็ง ทำการจริงจังไม่ย่อท้อ เป็นต้น ซึ่งไม่ต้องใช้ปัญญาลึกซึ้งอะไร ตลอดขั้นไปจนถึงการคิดแยกแยะองค์ประกอบและสืบสาวหาเหตุปัจจัยที่ต้องใช้ปัญญาละเอียดประณีต เนื่องจาก โยนิโสมนสิการมีขอบเขตกว้างขวางอย่างนี้ ปกติชนทุกคนสามารถใช้โยนิโสมนสิการได้”

“ถ้ามองในแง่หน้าที่ โยนิโสมนสิการก็คือความคิดที่สกัดอวิชชาตัณหา หรือการคิดเพื่อสกัดตัดหน้าอวิชชาและตัณหา” ...ลักษณะของความคิดตามอวิชชาตัณหาเป็นดังต่อไปนี้

1. เมื่ออวิชชาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะติดต้นวณอยู่ที่แง่หนึ่งตอนหนึ่งอย่างพรวมัวขาด ความสัมพันธ์ ไม่รู้ทางไป หรือไม่ก็ฟุ้งซ่านสับสน ไม่เป็นระเบียบ ประุ่งแต่งอย่างไรเหตุผล เช่นภาพในความคิดของคนหวาดกลัว

2. เมื่อตัณหาเป็นตัวเด่น ความคิดมีลักษณะโน้มเอียงไปตามความยินดียินร้าย ความชอบใจไม่ชอบใจ หรือความติดใจขัดใจ ติดพันครุ่นอยู่กับสิ่งหรือเรื่องที่ชอบหรือชังนั้น และประุ่งแต่งความคิดไปตามความชอบความชังของตน

อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงลงไปอีกในด้านสภาวะ อวิชชาเป็นฐานก่อตัวของตัณหาและตัณหาเป็นตัวเสริมกำลังให้แก่อวิชชา ดังนั้น ถ้าจะกำจัดความชั่วร้ายให้สิ้นเชิงก็จะต้องกำจัดให้ถึงอวิชชา”

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

ในทัศนะของพระธรรมปิฎก อธิบายได้ว่า วิธีโยนิโสมนสิการพอประมวลเป็นแบบใหญ่ได้ 10 วิธีดังต่อไปนี้”

1. วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย วิธีนี้เป็นวิธีคิดตามหลักปฏิจจนูปบาท เป็นแบบพื้นฐาน โดยพิจารณาปัญหา หาหนทางแก้ไข ด้วยการค้นหาสาเหตุและปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์ ส่งผลสืบทอดกันมา แนวปฏิบัติของวิธีนี้มีอยู่ 2 แนวคือ

ก. คิดแบบปัจจัยสัมพันธ์ โดยถือหลักว่า สิ่งทั้งหลายย่อมต้องอาศัยซึ่งกันและกันจึงเกิดขึ้นพร้อมกัน เช่น “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ”

ข. คิดแบบสอบสวนหรือตั้งคำถาม เช่น อุปาทานมีเพราะอะไรเป็นปัจจัยฯ เมื่อคิดแบบโยนิโสมนสิการจึงรู้ได้ด้วยปัญญาว่า อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเพราะอะไรเป็นปัจจัย เมื่อคิดแบบโยนิโสมนสิการจึงรู้ด้วยปัญญาว่า ตัณหาเพราะเวทนาเป็นปัจจัย

2. วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นการคิดที่มุ่งให้มองและรู้จักสิ่งทั้งหลายตามสภาวะของมันเอง เป็นวิภาษวิธี หรือวิธีคิดแบบวิเคราะห์เป็นการคิดพิจารณาที่แยกแยะโดยถือเอานามรูปเป็นหลัก คือไม่มองสัตว์บุคคลตามสมมุติบัญญัติ ว่าเป็นเขาเป็นเรา เป็นนายนั้นนายนี้ แต่มองตามสภาวะแยกออกไปว่าเป็นนามธรรมและรูปธรรม กำหนดส่วนประกอบทั้งหลายที่รวมกันอยู่แต่ละอย่างว่า อย่างนั้นเป็นรูป อย่างนี้เป็นนาม เมื่อแยกแยะออกไปแล้วก็มีแต่นามกับรูป หรือนามธรรมกับรูปธรรม ในเวลาที่พบเห็นสัตว์ และสิ่งต่างๆ ก็จะมองว่าเป็นเพียงกองแห่งนามธรรมและรูปธรรมเป็นกระแสวิกขันธ์ที่คอยช่วยค้ำคานไม่ให้หลงไหลติด

ยึดสมมุติบัญญัติมากเกินไป ให้มองเห็นเป็นเพียงสภาวะว่างเปล่าจากความเป็นสัตว์เป็นคน พระธรรมปิฎกยกตัวอย่างการใช้ความคิดแนวนั้น ดังต่อไปนี้

“เพราะคุณส่วนประกอบทั้งหลายเข้า จึงมีคำศัพท์ว่ารถ ฉันทไค เมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่สมมุติว่าสัตว์ จึงมีฉันทนั้น”

“ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ช่องว่างอาศัยเครื่องไม้ เถารัด ดินฉาบ และหญ้าถมล้อมเข้าย่อมถึงความนับว่าเรือน ฉันทไค ช่องว่างอาศัยกระดูก เอ็น เนื้อ และหนังแวดล้อมแล้ว ย่อมถึงความนับว่ารูปฉันทนั้น .... เวทนา .... สัญญา ... สังขาร ... วิญญาณ ... การคุมเข้าการประชุมกัน การประมวลเข้าด้วยกันแห่งอุปาทานขันธ 5 เหล่านี้ เป็นอย่างนี้”

3. วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ หรือวิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา หมายถึงการรู้เท่าทันความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย เช่นมีการเกิด เปลี่ยนแปลงและดับสลายไปในที่สุด เป็นต้น เป็นการรู้เท่าทันว่าสิ่งทั้งหลายที่เป็นธรรมชาติ ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัยและขึ้นต่อเหตุปัจจัยเช่นเดียวกัน วิธีคิดแบบนี้แบ่งได้เป็น 2 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่หนึ่ง คือรู้เท่าทันและยอมรับความจริง

ขั้นที่สอง คือการคิดแก้ไขและทำการไปตามเหตุปัจจัย เป็นการปฏิบัติด้วยปัญญา กล่าวคือ เมื่อรู้และเข้าใจเหตุปัจจัยแล้ว ก็จัดการที่ตัวเหตุปัจจัยนั้น

4. วิธีคิดแบบบรียสัง หรือ คิดแบบแก้ปัญหาคือ เป็นวิธีคิดที่สามารถขยายให้ครอบคลุมวิธีคิดแบบอื่นๆ ได้ทั้งหมด มีวิธีคิด 2 วิธี คือ

4.1 วิธีคิดตามเหตุผล เป็นการสืบสาวจากผลไปหาเหตุแล้วแก้ไขที่เหตุนั้นตามปกติจะจัดเป็น 2 คู่ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คู่ที่ 1 ทุกข์เป็นผล เป็นตัวปัญหา เป็นสถานการณ์ที่ไม่ต้องการสมุทัยเป็นเหตุ เป็นที่มาของปัญหา เป็นจุดที่ต้องการแก้ไข

คู่ที่ 2 นิโรธเป็นผล เป็นภาวะสิ้นปัญหา เป็นจุดหมายที่ต้องการจะเข้าถึงมรรคเป็นเหตุเป็นข้อปฏิบัติที่ต้องการกระทำในการแก้ไขสาเหตุ เพื่อบรรลุจุดหมาย คือ ภาวะสิ้นปัญหาอันได้แก่ความดับทุกข์

4.2 วิธีคิดที่ตรงจุดตรงเรื่อง เป็นการคิดอย่างตรงไปตรงมา นำเอาสิ่งหรือเรื่องที่ต้องเกี่ยวข้องมาใช้ในการแก้ปัญหา ไม่นำสิ่งหรือเรื่องที่ใช่ปฏิบัติไม่ได้เข้ามาเกี่ยวข้อง

กล่าวโดยสรุปหลักการหรือสาระสำคัญของวิธีคิดแบบอริยสังคีคือ การเริ่มต้นจากปัญหาหรือความทุกข์ที่ประสบ โดยกำหนดและทำความเข้าใจว่าปัญหาคือความทุกข์นั้นให้ชัดเจนแล้วสืบค้นหาสาเหตุเพื่อเตรียมแก้ไข ในเวลาเดียวกันกำหนดเป้าหมายของตนให้แน่ชัดว่าคืออะไร จะเป็นไปได้หรือไม่ และเป็นไปได้ได้อย่างไร แล้วคิดวางวิธีปฏิบัติที่จะกำจัดสาเหตุของปัญหา ให้สอดคล้องกับการที่จะบรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้นั้น ในการคิดตามวิธีนี้ จะต้องตระหนักถึงกิจหรือหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่ออริยสังคแต่ละข้ออย่างถูกต้องด้วย

5. วิธีคิดแบบบรรลธรรมสัมพันธ เป็นวิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย คือพิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรม (หลักการ) กับบรรล (ความมุ่งหมาย) คำว่าหลักการในที่นี้ หมายถึง หลักความจริง หลักความดีงาม หลักการปฏิบัติ หรือหลักที่จะนำไปใช้ปฏิบัติรวมทั้งหลักคำสอนที่จะให้ประพฤติปฏิบัติและการทำการได้ถูกต้อง ส่วนความมุ่งหมายก็หมายถึง จุดหมายหรือประโยชน์ที่ต้องการหรือสาระที่พึงประสงค์ ความเข้าใจถูกต้องในเรื่องหลักการและความมุ่งหมายจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้อง การปฏิบัติที่ถูกต้องนี้สำคัญมาก อาจกล่าวได้ว่าเป็นตัวตัดสินว่าการกระทำนั้นๆ จะสำเร็จผล บรรลุจุดหมายได้หรือไม่

6. วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก วิธีคิดแบบนี้เป็นการคิดที่ใช้หลักว่าจะต้องพิจารณาปัญหา

ให้ครบทุกด้าน ได้แก่ ด้านดี (อัสสาทะ) ด้านเสีย (อทินนวะ) ต่อจากนั้นจึงหาทางออก (นิสสรหะ) หรือทางแก้ปัญหา

พระธรรมปิฎกกล่าวว่า การคิดแบบนี้มีลักษณะที่พึงยำ 2 ประการ คือ

6.1 การที่จะได้ชื่อว่ามีมุมมองเห็นตามเป็นจริงนั้น จะต้องมองเห็นทั้งด้านดีและด้านเสียหรือทั้งคุณและโทษของสิ่งนั้นๆ ไม่ใช่มองเพียงด้านหนึ่งด้านใดด้านเดียว

6.2 เมื่อจะแก้ปัญหาหรือลงมือปฏิบัติจะต้องมองเห็นจุดหมายหรือทางออก นอกเหนือจากการที่รู้คุณและโทษของสิ่งนั้นๆ การคิดหาทางออกด้วยวิธีการดังกล่าว ต้องพิจารณาไปพร้อมๆ กับการพิจารณาผลดีผลเสีย จะทำให้หาทางออกได้ดีที่สุดและปฏิบัติได้ถูกต้องที่สุด

7. วิธีคิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม วิธีคิดแบบนี้ใช้กันมากในชีวิตประจำวันเพราะเกี่ยวข้องกับ การบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 คำว่าคุณค่าแท้หมายถึงประโยชน์ของสิ่งทั้งหลายในแง่ที่สนองความต้องการของชีวิตโดยตรง หรือที่มนุษย์นำมาใช้แก้ปัญหาของคนเพื่อความดีงาม ความดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิต หรือเพื่อประโยชน์สุขทั้งของตนและของผู้อื่น คุณค่านี้ อาศัยปัญญาเป็นเครื่องตีค่าหรือวัดราคาจะเรียกว่าคุณค่าที่สนองปัญญาก็ได้ เช่น คุณค่าของอาหารอยู่ที่ประโยชน์ของมันสำหรับหล่อเลี้ยงร่างกายให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ มีสุขภาพดี เป็นอยู่อย่างผาสุก มีกำลังเกลือแก่การบำเพ็ญกิจหน้าที่ เป็นต้น ส่วนคุณค่าเทียมนั้นหมายถึงประโยชน์ในแง่การปรนเปรอ การเสพเสวยเวทนา อาศัยตัณหาเป็นเครื่องวัดคุณค่าหรือวัดราคา จะเรียกว่าคุณค่าตอบสนองตัณหาก็คือ เช่น อาหารที่มีคุณค่าที่ความเอร็ดอร่อย เสริมความสนุกสนานเป็นเครื่องแสดงฐานะความหรูหรา เป็นต้น

วิธีคิดแบบคุณค่าแท้้นอกจากจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตอย่างแท้จริงแล้ว ยังเกลือแก่ความเจริญ

งอกงามของกุศลธรรม เช่นความมีสติ เป็นต้น ต่างจากคุณค่าที่พอกเสริมด้วยคัมภีร ซึ่งไม่มีใครเกื้อกูลแก่ชีวิต ทำให้กุศลธรรม เช่น ความโลภ ความมัวเมา ความริษยา มานะ ทิฏฐิ เจริญขึ้นอย่างไม่มีขอบเขต

8. วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม เป็นวิธีคิดที่ส่งเสริมชักนำไปในทางที่ดีงามและเป็นประโยชน์ เป็นการขัดเกลาและบรรเทาปัญหา พระธรรมปิฎกอธิบายว่าในเหตุการณ์หรือประสบการณ์เดียวกัน คนหนึ่งอาจคิดปรุงแต่งไปในทางดีงาม เป็นประโยชน์อีกคนหนึ่งอาจปรุงแต่งไปในทางไม่ดีไม่งาม เป็นโทษ ทั้งนี้เนื่องมาจากการฝึกฝนอบรมและประสบการณ์ที่ได้สะสมมา นอกจากนี้แม้แต่บุคคลเดียวกัน มองของอย่างเดียวกันหรือมีประสบการณ์เดียวกัน แต่ต่างขณะ ต่างเวลา ก็อาจคิดแตกต่างกันออกไปครั้งละอย่างได้ คราวหนึ่งร้าย คราวหนึ่งดี ทั้งนี้โดยเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรมหรือโยนิโสมนสิการแบบเร้ากุศลในที่นี้ จึงมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เกิดความคิดและการกระทำที่ดีงามเป็นประโยชน์ในขณะนั้นๆ และในแง่ที่ช่วยแก้ไขนิสัยเคยชินร้ายๆ ของจิตที่ได้สะสมไว้แต่เดิมพร้อมกับสร้างนิสัยความเคยชินใหม่ที่ดีงามให้แก่จิตไปในเวลาเดียวกัน

ในกรณีที่ความคิดอกุศลเกิดขึ้นแล้ว พระธรรมปิฎกได้ยกตัวอย่างในวิตักกสูตรว่าพระพุทธเจ้าทรงแนะนำหลักทั่วไปในการแก้ความคิดอกุศลไว้เป็น 5 ชั้น คือ

8.1) คิดนึกใส่ใจเรื่องอื่นที่ดีงามเป็นกุศล เช่นนึกถึงเรื่องที่ทำให้เกิดเมตตา แทนเรื่องที่ทำให้เกิดโทสะ เป็นต้น ถ้ายังไม่หาย

8.2) พิจารณาโทษของความคิดที่เป็นอกุศลเหล่านั้นว่า ไม่ดีไม่งาม ก่อผลร้ายนำความทุกข์อย่างไรมาให้ ถ้ายังไม่หาย

8.3) พึงใช้วิธีต่อไปคือ ไม่คิดถึง ไม่ใส่ใจในความชั่วร้ายที่เป็นอกุศลนั้นเลย ถ้ายังไม่หาย

8.4) พึงพิจารณาสังขารสังฐานของความคิดเหล่านั้น ว่าความคิดนั้นเป็นอย่างไร เกิดจากเหตุปัจจัยอะไร ถ้ายังไม่หาย

8.5) พึงขบพัน เอาลิ้นดันเพดาน อธิษฐานจิต คือตั้งใจแน่วแน่เด็ดเดี่ยว ข่มใจระงับความคิดนั้นเสีย

9. วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน วิธีคิดแบบนี้บางที่เรียกว่า วิธีคิดแบบมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์ และมีข้อที่ต้องทำความเข้าใจเป็นพิเศษ คือ การที่มีผู้เข้าใจผิดเกี่ยวกับความหมายของการเป็นอยู่ในปัจจุบัน หรือมีปัจจุบันธรรมเป็นอารมณ์

ความคิดที่เป็นอยู่ในปัจจุบันหมายถึง การคิดในแนวทางของความรู้ หรือคิดด้วยอำนาจปัญญา การคิดแบบนี้ถือว่า ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่เป็นอยู่ในขณะนี้ หรือเป็นเรื่องที่ล่วงไปแล้ว หรือเป็นเรื่องของกาลภายหน้า ก็จัดเข้าไปการเป็นปัจจุบันทั้งสิ้น

ความคิดถึงอดีตและอนาคตตามแนวทางของปัญญา ที่เป็นเรื่องของกิจในปัจจุบันจะช่วยให้เกิดประโยชน์ในทางปฏิบัติ ช่วยให้การปฏิบัติในปัจจุบันถูกต้องได้ผลดียิ่งขึ้น และสนับสนุนให้มีการเตรียมวางแผนล่วงหน้า นับว่าเป็นวิธีคิดที่มีประโยชน์มาก

10. วิธีคิดแบบวิภังชวาท มาจาก วิภังชวาท วิภังชแปลว่า แยกแยะ จำแนกหรือแจกแจง ไกล่เคียงคำที่ใช้ในปัจจุบันว่าวิเคราะห์วาทแปลว่าการกล่าว การพูด การแสดงคำสอนวิภังชวาทจึงแปลว่า การพูดจำแนก พูดแยกแยะหรือแสดงคำสอนแบบวิเคราะห์ ลักษณะสำคัญของการคิดและการพูดแบบนี้คือ การมองและแสดงความจริงโดยแยกแยะออกให้เห็นแต่ละแง่ละด้านครบทุกแง่ทุกด้าน วิธีคิดแบบนี้สามารถจำแนกออกเป็นลักษณะต่างๆ ได้ดังนี้

10.1 จำแนกด้วยแง่ความจริง แบ่งช้อย ออกเป็น 2 อย่างคือ จำแนกตามแง่ด้านต่าง ๆ ตามที่เป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ โดยมองทีละด้านอย่างหนึ่ง และ จำแนกโดยมองหรือแสดงความจริงของสิ่งนั้น ๆ ให้ครบทุกแง่ทุกด้านอีกอย่างหนึ่ง

10.2 จำแนกส่วนประกอบ คือวิเคราะห์ แยกแยะองค์ประกอบของสิ่งนั้น ๆ เพื่อให้รู้เท่าทัน ภาวะของสิ่งนั้น ๆ เป็นการคิดในแง่เดียวกันกับการคิด วิธีที่สอง (วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ) ที่กล่าว มาแล้วในข้างต้น

10.3 จำแนกโดยลำดับขณะ คือแยกแยะ วิเคราะห์ปรากฏการณ์ ตามลำดับความสืบทอดแห่ง เหตุปัจจัย ช้อยออกไปเป็นแต่ละขณะ ๆ ให้มองเห็น ตัวเหตุปัจจัยที่แท้จริง ตัวอย่างเช่น เมื่อโจรขึ้นบ้าน และฆ่าเจ้าทรัพย์ตาย คนทั่วไปอาจพูดว่า โจรฆ่าคน ตายเพราะความโลภ คำพูดนี้ใช้ได้เพียงเป็นส่วน พุดให้เข้าใจกันง่าย แต่เมื่อวิเคราะห์ทางด้านกระบวนการ ธรรมที่เป็นไปภายในจิตอย่างแท้จริง จะพบว่าความ โลภเป็นเหตุของการฆ่าไม่ได้ โทสะต่างหากที่เป็นเหตุ ของการฆ่า ดังนี้เป็นต้น

10.4 จำแนกโดยความสัมพันธ์แห่งเหตุ ปัจจัย คือสืบสาวว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นจะเกิดขึ้น หรือดับลงก็ด้วยเหตุปัจจัย เป็นวิธีคิดที่ตรงกับวิธีที่ 1 ที่กล่าวแล้วข้างต้น ความคิดแบบจำแนกโดยสัมพันธ์ ของเหตุปัจจัยช่วยให้มองเห็นความจริงนั้น และตาม แนวคิดนี้พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงพระธรรมอย่าง ที่เรียกว่าเป็นกลาง คือไม่กล่าวว่า สิ่งนี้มี หรือสิ่งนี้ไม่มี แต่ทรงกล่าวว่า เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี การแสดงความจริงอย่างนี้ นอกจากจะ เรียกว่าอิทัปปัจจยดาหรืออปฏิจจสมุปบาทแล้ว ยัง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา หรือเรียก สั้น ๆ ว่า วิธีคิดแบบมัชฌิมนธรรม

10.5 จำแนกโดยเงื่อนไข คือมองความ จริงโดยพิจารณาเงื่อนไขประกอบด้วย เช่น ถ้ามีผู้

กล่าวว่า บุคคลนี้ควรคบหรือไม่ หรือถิ่นสถานนี้ควร เกี่ยวข้องด้วยหรือไม่ ถ้าพระภิกษุเป็นผู้ตอบก็จะตอบ ว่า ถ้าคบแล้วหรือเข้าไปเกี่ยวข้องแล้วอกุศลธรรมเจริญ อกุศลธรรมเสื่อมก็ไม่ควรคบ ไม่ควรเกี่ยวข้อง แต่ถ้า อกุศลเสื่อม อกุศลธรรมเจริญจึงควรคบ ควรเกี่ยวข้อง

ถ้าถามในแง่การศึกษาว่า ควรปล่อยให้เด็ก พบเห็นสิ่งต่างๆ ในสังคมอย่างอิสระเสรีหรือไม่ ถ้าจะ ตอบก็ต้องวินิจฉัยโดยพิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ เช่น เด็ก มีความพร้อมหรือไม่ ประสบการณ์เดิมเป็นอย่างไร เด็ก รู้จักใช้โยนิโสมนสิการโดยปกติหรือไม่ มีบุคคลหรือ อุปกรณ์คอยช่วยเหลือหรือไม่ สิ่งหรือเรื่องที่ได้ เด็กพบเห็นในประสบการณ์นั้น มีผลกระทบรุนแรงเพียงใด ดังนี้เป็นต้น

10.6 จำแนกโดยวิภาษวาท คือใช้วิภาษวาท ในรูปการตอบปัญหา ในบรรดาวิธีตอบปัญหา 4 วิธี ซึ่งมีชื่อเฉพาะว่า วิภาษพยากรณ์ วิธีตอบปัญหาทั้ง 4 วิธีนั้นคือ

- ก. เอกังสพยากรณ์ การตอบแง่เดียว
- ข. วิภาษพยากรณ์ การแยกแยะตอบ
- ค. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ การตอบโดยย้อนถาม
- ง. รูปนะ การยังหรือหยุด พับปัญหาเสีย ไม่ตอบ

พระธรรมปิฎกอธิบายว่า วิธีตอบ 4 วิธีนี้แบ่ง ตามลักษณะของปัญหา หมายความว่าปัญหาแบ่ง ออกเป็น 4 ประเภท ดังตัวอย่างต่อไปนี้ :

(1) เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควรตอบ เด็ดขาด เช่น ถามว่า สิ่งที่ไม่เที่ยง ได้แก่ จักขุไซ้ไหม? พึงตอบได้ทีเดียวแน่นอนลงไปว่า ใช่

(2) วิภาษพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควร แยกแยะหรือจำแนกตอบ เช่น ถามว่า สิ่งที่ได้มาไม่ เที่ยงได้แก่จักขุไซ้ไหม? พึงแยกแยะตอบว่า ไม่เฉพาะ แต่จักขุเท่านั้น แม้อิสตะ ฉานะ เป็นต้น ก็ไม่เที่ยง

(3) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่ควร ตอบโดยย้อนถาม เช่น จักขุฉันใดโสตะก็ฉันนั้น โสตะ

ฉันใดจักขุก็ฉันนั้น ไซ้ไหม? พึงย้อนถามว่า มุ่งความหมายในแง่ใด ถ้าถามโดยหมายถึงแง่ไซ้ดูหรือเห็น ก็ไม่ใช่ แต่ถ้ามุ่งความหมายในแง่ที่ว่าไม่เที่ยง ก็ใช่

(4) รูปนียบปัญหา ปัญหาที่พึงยับยั้งหรือพับเสียไม่ควรตอบ เช่น ถามว่า ชีวิตกับสรีระคือสิ่งเดียวกัน ไซ้ไหม? พึงยับยั้งเสีย ไม่ต้องตอบ

สรุปวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ

พระธรรมปิฎกกล่าวสรุปว่า วิธีคิดที่เป็นแบบโยนิโสมนสิการทั้ง 10 วิธีนี้ มีขั้นตอนการทำงานที่แบ่งออกได้เป็นสองช่วง คือช่วงรับรู้อารมณ์ หรือประสบการณ์จากภายนอกและช่วงคิดค้น พิจารณาอารมณ์หรือเรื่องราวที่เก็บเข้ามาภายในแล้ว วิธีคิดทั้ง 10 วิธีนี้ ต่างก็อาศัยกันและกัน รับกันและสัมพันธ์กัน ดังนั้นวิธีการศึกษา เจริญสถานการณและแก้ปัญหาวชิวิตจึงต้องบูรณาการความคิดเหล่านี้ รู้จักเลือกรูปแบบวิธีคิดมาผสมกลมกลืนกัน เพื่อนำไปสู่การสร้างแนวปฏิบัติอย่างถูกต้อง ตรงกับความจริงในทางสายกลาง

อนึ่งเมื่อพูดเชิงวิชาการในแง่การทำหน้าที่ พระธรรมปิฎกสรุปว่า วิธีโยนิโสมนสิการทั้งหมดสามารถสรุปได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

(1) โยนิโสมนสิการแบบปลุกปัญญา มุ่งให้เกิดความรู้แจ้งตามสภาวะ เน้นที่การขจัดอวิชชา เป็นฝ่ายวิปัสสนา มีลักษณะเป็นการส่องสว่างทำลายความมืด หรือชำระล้างสิ่งสกปรก ให้ผลไม่จำกัดกาลหรือเด็ดขาด นำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ

(2) โยนิโสมนสิการแบบสร้างเสริมคุณภาพจิต มุ่งปลุกเร้ากุศลธรรม เน้นที่การสกัดหรือข่มตันหา เป็นฝ่ายสมถะ มีลักษณะเป็นการเสริมสร้างพลังหรือปริมาณฝ่ายดีขึ้นมากดข่มทับหรือบังฝ่ายชั่วไว้ ให้ผลขึ้นแก่กาลชั่วคราว หรือเป็นเครื่องตระเตรียมหนุนเสริมความพร้อมและสร้างนิสัยที่นำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ

วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการเป็นวิธีคิดที่มีประโยชน์มาก เพราะสามารถนำมาใช้ในชีวิตรประจำวันได้ตลอดเวลาและจะเป็นเรื่องที่เร้าให้เกิดกุศลธรรมเช่น ความรู้สึเมตตากุณาและความเสียสละเป็นต้น อันจะเป็นผลดีแก่ความเจริญงอกงามของตน ผู้ใดก็ตามเมื่อเข้าใจหลักการนี้แล้ว อาจใช้โยนิโสมนสิการแก่ได้ แม้แต่ทัศนคติและจิตนิสัยไม่ดีที่สร้างมาเป็นเวลานานจนชิน

ดำรง บัวศรี

บรรณานุกรม

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม เล่มที่ 4. ฉบับปรับปรุงและขยายความ. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2542.
- พระราชวรมนี (ประยูร ธมมจิตโต). ขอบฟ้าแห่งความรู้ เอกสารพัฒนากระบวนการเรียนรู้ระดับที่ 5 กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. โรงพิมพ์คุรุสภา ลาดพร้าว, 2541.
- สาโรช บัวศรี. “การคิด,” สารานุกรมศึกษาศาสตร์. 8 : 9 - 11 ; มกราคม-ธันวาคม 2531.
- Popkin, R.H. and Stroll. *Philosophy Made Simple*. New York : Made Simple Books Inc., 1956.